

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АГРАРНА АКАДЕМІЯ НАУК
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ПОЛТАВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
НАЦІОНАЛЬНИЙ БОТАНІЧНИЙ САД ІМ. М. М. ГРИШКА НАН УКРАЇНИ
ДОСЛІДНА СТАНЦІЯ ЛІКАРСЬКИХ РОСЛИН ІАІП НААН
UNIWERSYTET POMORSKI W SŁUPSKU
ПОЛТАВСЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО БОТАНІЧНОГО ТОВАРИСТВА

Лікарське рослинництво: від досвіду минулого до новітніх технологій

**До 105-ліття Полтавського державного аграрного
університету**

**Матеріали
XIII Міжнародної науково-практичної конференції
20-21 листопада 2025 р.**

Medicinal Herbs: from Past Experience to New Technologies

**In honor of the 105th Anniversary of Poltava State Agrarian
University**

**Proceedings
of XIII International Scientific and Practical Conference
November, 20-21, 2025**

Полтава: 2025 р

Самородов В. М.¹, доцент

Халимон О. В.², старший науковий співробітник

¹Полтавський державний аграрний університет, Полтава, Україна

²Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського, Полтава, Україна

ГІНГГО ДВОЛОПАТЕВЕ (*GINKGO BILOBA* L.): ВІД ЛОКАЛЬНОГО ДО ВСЕОБЛАСНОГО РОЗПОВСЮДЖЕННЯ НА ПОЛТАВЩИНІ

Ключові слова: гінгго дволопатеве (*Ginkgo biloba* L.), інтродукція, голонасінні, релікт, меморіальні дерева, флоро-мозаїка, функціональні продукти

Гінгго дволопатеве (*Ginkgo biloba* L.) – одне з найдавніших за походженням вищих рослин, що існує на нашій планеті понад 270 мільйонів років [13, 14]. Його дерева довговічні та живуть майже 2500 років. Вони стійкі до факторів середовища, хвороб, шкідників, з огляду на це здавна використовуються у різних сферах [14]. Та найбільш відомим є використання гінгго як лікарської рослини [3, 13, 14]. Для цього його почали вперше використовувати у Китаї ще від 3000 р. до нашої ери [14]. В сучасній фармакології таке застосування базується на хімічних сполуках, в першу чергу таких, як гінкгозиди, що застосовуються для лікування судинних захворювань, атеросклерозу та покращення пам'яті. Тому не дивно, що листя гінгго є офіційною лікарською рослинною сировиною у переважній більшості країн світу. Воно, зокрема, входить і до Державної Фармакопеї України [13].

У культурі гінгго відоме з XI ст., в Китаї та Японії його висаджували біля храмів і вважали священним деревом. Від 1730 р. гінгго культивували у Західній Європі, а від 1784 р. – у Північній Америці [14]. Щодо першої появи цих дерев в Україні у літературі немає єдиної узгодженої дати [10]. Відомо, що вони інтродуковані у Краснокутському (1809 р.) та Кременецькому ботанічному саду в 1811 р., а від 1818 р. – його стали вирощувати у Нікітському ботанічному саду в Криму. На превеликий жаль ці дерева до наших днів не дожили [11]. Від згаданого часу рослина почала ширитися нашою державою. Не минула вона і Полтавської губернії. Встановлено, що на її теренах наприкінці XIX – початку XX ст. росло шість дерев гінгго: п'ять – у губернському центрі Полтаві [7], одне – в Устимівському дендропарку на Кременчуччині [4]. На жаль, походження цього посадкового матеріалу нам невідомо. Згадані рослини вказаних місць культивування не збереглися до нашого часу, хоч відомо, що вони успішно витримали несприятливі кліматичні умови зростання та навіть вступили у генеративну фазу розвитку [5, 7]. Ботанік С. О. Іллічевський вказував, що у Полтаві дерева гінгго зростали по вулиці Шевченка, 7 і на території тодішньої Першої радянської лікарні (нині обласна клінічна лікарня імені М. В. Скліфосовського) [7]. Як бачимо, у зазначений час гінгго у нашому краї мало виключно локальне розповсюдження та не використовувалося для озеленення, його вирощували лише як унікальний екзот.

Ситуація із розведення гінгго на Полтавщині корінним чином змінилася 55 років тому. Це було пов'язано з тим, що на території агробіостанції Полтавського педагогічного інституту імені В. Г. Короленка стараннями його викладачки, кандидати біологічних наук, доцентки кафедри ботаніки О. А. Стасилюнас (1929–2020) було висаджено 11 рослин гінгго. Ці сіянці вона привезла в 1971 р. із ботанічного саду Одеського державного університету імені І. І. Мечникова [1]. Нині з них лишилося чотири рослини, одна з яких – жіноча [4]. Першими у 1999 р. проявили стать чоловічі рослини, а у 2000 р. – з'явилися мегастробіли на жіночому екземплярі.

Всі згадані рослини знаходяться у гарному стані, шкода тільки, що посаджені вони дуже близько одна від одної, а це не сприяє прояву їх декоративності. Тим не менше збір насіння із жіночої рослини відіграв дуже важливу роль у вирощуванні гінго на Полтавщині та його розповсюдженні в нашій області. Взагалі ж, у Полтаві гінго висаджували у різні роки: 1980; 1983; 1989; 2000; 2001; 2007; 2008; 2009; 2011; 2014; 2015; 2016; 2017; 2018 і 2024. Нині в обласному центрі можна побачити 51 дерево цього виду віком від 4-х до 50-ти років. Вони зростають у парках Шевченківському (колишньому Петровському), імені І. П. Котляревського, Полтавському міському, обласної лікарні імені М. В. Скліфосовського. Найбільше їх (13) – у дендропарку Полтавського державного аграрного університету. Тут чимало меморіальних дерев. Перше із них, як живий символ вишу, посадили десять найвідоміших його випускників на чолі з Героєм України С. С. Антонцем 20 жовтня 1995 р. Згодом біля рослини встановили меморіальну дошку з чорного лабрадориту, на якій викарбуваний напис про цю історичну подію. З того часу в університеті започаткована гарна традиція – кожний із його ректорів висаджує на пам'ять про свою роботу саджанець гінго. Нині центральну локацію дендропарку прикрашають дерева, висаджені ректорами: М. О. Добровольським, О. М. Куценко, В. М. Писаренко, В. І. Аранчій і О. А. Галичем.

Символічно й те, що коли в університеті в червні 1997 р. проходив Х з'їзд Українського ботанічного товариства, емблемою якого став листок гінго, його ж було зображено і на значку та конверті, що вручались делегатам і учасникам з'їзду [3]. Ці атрибути стали раритетними, адже до цього зображення гінго в подібного виду виданнях ніколи в Україні не використовувалося. Показово й те, що за дорученням делегатів з'їзду президент Українського ботанічного товариства академік К. М. Ситник посадив одне дерево гінго у Вавиловіарії – меморіальному парку М. І. Вавилова на Полтавській сільськогосподарській дослідній станції імені М. І. Вавилова [4].

Увагу кожного, хто буває на території Полтавського державного аграрного університету, привертають два меморіальних дерева гінго, що ростуть біля пам'ятного знаку В. І. Вернадському. Їх висадили у 2008 р. учасники експедиції «Меридіан Вернадського» [4].

Найбільше меморіальних дерев гінго зростає у дендрарії Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського. Їх тут п'ять, насаджених на посвяту видатних особистостей чи з нагоди ювілеїв. Це два гінго В. В. Докучаєва та В. І. Вернадського, висаджені в рік 120-річчя заснування Музею (2011 р.) [8]. Ростуть тут гінго на честь 200-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка (2014 р.), 125-річчя заснування Музею (2016) та в пам'ять про ботаніка Олену Байрак (2018 р.).

В інших місцях Полтави можна побачити ще декілька меморіальних дерев гінго, посаджених на вшанування ювілеїв академіків М. М. Гришка та А. М. Гродзинського, а також на честь письменника-гуманіста та правозахисника В. Г. Короленка [12].

Зазначимо й те, що на теренах області лише у Полтаві ростуть дерева гінго, що вже вступили в репродуктивну стадію розвитку. Це 10 чоловічих особин і 4 жіночих. На останніх утворюються шишкоягоди з насінням. Здебільшого воно доволі якісне. Із нього вже багато років вирощують саджанці у Миргородському та Полтавському лісгоспах, а також у різних інших установах. Посадковий матеріал власної репродукції використовується для озеленення, а також розводиться населенням, особливо у Полтава [12].

Науковці Національного ботанічного саду імені М. М. Гришка під час посадки гінкго на честь академіка А. М. Гродзинського в Полтаві. 2007 р.

Полтава стала єдиним населеним пунктом України, а, може, і світу, де насіння гінкго знайшло свою біоконверсію для виготовлення із нього флоромозаїчних об'ємних панно. Цей інтелектуальний і творчий здобуток Заслуженого майстра народної творчості України Літус Ольги Вікторівни був зафіксований у Книзі рекордів України в 2016 р. [10].

Відомо, що у Китаї комерційне виробництво насіння гінкго, так званих «горішків» має давні традиції – протягом майже 600 років. Зазвичай їх обсмажують або варять, щоб покращити смак і текстуру та пропонують як функціональну їжу для профілактики онкологічних хвороб і лікуванні неврологічних захворювань [13].

В Україні вперше до цього залучилися фахівці факультету технологій тваринництва та продовольства Полтавського державного аграрного університету. Тут під керівництвом завідувачки кафедри харчових технологій, кандидатки технічних наук Н. В. Будник у 2024 р. здобувачкою магістерського рівня освіти О. І. Івер була запропонована удосконалена технологія виробництва батончиків зернових профілактичного призначення. До складу цього функціонального харчового продукту входило насіння – «горішки» гінкго, зібране з єдиного жіночого дерева, що росте у дендрарії університету [6].

У кожному із сучасних чотирьох районів Полтавської області всього зростає 116 дерев гінкго. Найбільше їх у Миргородському районі – 33 дерева. Їх висаджували у 1999; 2012; 2016; 2021 та 2024 рр. Максимальна кількість гінкго росте на території Сенчанської територіальної громади. Є меморіальні дерева у селі Михайлики, що були висаджені на честь знаного аграрія-новатора, Героя України С. С. Антонця [3].

У різних місцях Лубенського району зростають 29 дерев гінкго. Їх посадили у 2007; 2008; 2010; 2012; 2016 та 2017 рр. Це перший район в Україні, де дерева гінкго використали для створення «Парку Юрського періоду» в експозиції Хорольського ботанічного саду з ініціативи його директора, кандидата

біологічних наук В. В. Красовського [9]. Переважна більшість саджанців вирощена в Хоролі із насіння, зібраного на жіночих екземплярах у Полтаві.

На третьому місці за кількістю рослин гінкго – Полтавський район, де можна побачити 28 дерев (посадки 1979; 1981; 1984; 2003; 2009; 2010; 2014; 2020 рр.). Найстаріші із них ростуть у «Дендрарії Держсортмережі» (с. Огуївка) та дендропарку «Зоряний» (с. Лучки). Вони стали культивуватися завдяки стараннями таких відомих розбудовників парків Полтавщини, як доктори наук В. Д. Мединець та О. М. Байрак [4].

У Кременчуцькому районі зростає 26 рослин гінкго. Роки їх посадки: 2006; 2007; 2009; 2016; 2017 та 2020. Серед них лише у цьому районі у дендропарку «Івушка» (с. Омельник) в колекції наявні декілька рослин декоративної форми 'Mariken' [3]. Саме тут вперше в області у 2020 р. було закладено гінкгову алею на честь О. М. Байрак – головної натхненниці розбудови згаданого вище осередку дендрофлори. Меморіальні дерева гінкго на честь засновника Криворудського дендропарку С. М. Лопати ростуть на Семенівщині [2, 3, 12]. Нині тут стараннями продовжувачів справи С. М. Лопати, в першу чергу В. Г. Бабарики, виготовляється функціональний продукт «Гінкговий мед». Для цього використовують власну сировину – листки гінкго, що збирають восени. Їх миють, висушують, а після ретельного подрібнення у певній пропорції додають до бджолиного меду та розфасовують у скляний посуд. Його рекомендують при неврологічних захворюваннях, а також для покращення пам'яті [2].

Усе зазначене – свідчення великого інтересу фахівців різних профілів до гінкго, а також зростання його шанувальників у Полтавській області. Цьому всьому в значній мірі сприяли окремі полтавці. Перш за все колишній співробітник Полтавської гравіметричної обсерваторії Інституту геофізики імені С. І. Суботіна НАН України, кандидат технічних наук А. В. Гожий (1937–2023). Він був палким прихильником і пропагандистом лікувальних властивостей гінкго. Адам Васильович багато років поспіль заготовляв насіння цієї рослини у Полтаві та інших містах України. Вирощені з нього сіянці цей достойник дарував друзям, знайомим, установам, як у Полтаві, так і в інших регіонах нашої країни. Велику акцію із висаджування власно вирощених сіянців А. В. Гожий провів у 2014 р., присвятивши її 200-річчю Тараса Шевченка. Нині презентовані ним гінкго ростуть на Чернечій горі в Каневі та інших місцях України.

Не менш знаковою постаттю, ніж А. В. Гожий, у розповсюдженні гінкго Полтавщиною була докторка біологічних наук, професорка, завідувачка кафедри заповідної справи Державної екологічної академії післядипломної освіти та управління Мінприроди О. М. Байрак (1957–2018). Олена Миколаївна вважала саджанець гінкго найкращим подарунком до будь-якої знаменної події. Тому із щирістю та сердечністю дарувала багатьом полтавцям і різним установам області деревця гінкго. При цьому науковиця завжди відмічала, що у цій рослині її найбільш захоплює древність, стійкість і краса [3]. Тому вона радила своїм друзям і колегам посадити гінкго в улюбленому парку чи садку на честь будь-якої важливої події. Крім цього О. М. Байрак присвятила гінкго першу на теренах Полтавщини книжку «Моє улюблене дерево» та чудовий романс «Листочок гінкго» [3]. І хоч з нами зараз немає пані Олени та пана Адама, але дерева, висаджені завдяки їх старанням та рекомендаціям, радують кожного, хто стикається з ними, це і є кращий живий пам'ятник їм та їх любові до гінкго!

Отже, встановлено, що за весь час культивування гінкго на Полтавщині найбільш результативним за своєю інтенсивністю воно було за період від 1971 по 2024 рр. Тоді кількість його дерев збільшилася в 16 разів! Цей релікт вирощують не лише в окремих дендрологічних колекціях, а й використовують для озеленення при створенні різних ландшафтних композицій по всій області. Цьому в значній мірі сприяла діяльність низки шанувальників гінкго, які просували його культуру

теренами краю. Не менш важливим було отримання власного насіннєвого матеріалу для розмноження виду. У зазначений час розпочалося використання місцевої сировини гінкго для виготовлення художніх поробок і функціональних продуктів харчування.

Бібліографія

1. Науковий архів ПКМ імені Василя Кричевського. Ф. 02. Спр. 297. Арк. 23 зв.
2. Бабарика В. Г., Погоріла Н. В. Лікарські рослини у культурі Криворудського дендропарку. Лікарські рослини: традиції та перспективи досліджень: Матеріали VII Міжнародної наук. конф. (Березоточа, 25 березня 2025 р.). Березоточа, 2025. С. 3–6.
3. Байрак О. Моє улюблене дерево. Автобіографічний нарис. Полтава: ФОП Говоров С В., 2017. 56 с.
4. Байрак О. М., Самородов В. М., Панасенко Т. В. Парки Полтавщини: історія створення, сучасний стан дендрофлори, шляхи збереження і розвитку. Полтава: Верстка, 2007. 276 с.
5. Берглезов Ф. Дендрологічний сад садово-городнього господарства Полтавського С.-Г. Політехнікуму. Записки Полтавського С.-Г. Політехнікуму. Полтава, 1928. Т. 2. С. 137–176.
6. Івер О. І. Удосконалення технології батончиків зернових профілактичного призначення: кваліфікаційна робота на здобуття рівня вищої освіти магістра. Полтава: ПДАУ, 2024. 69 с.
7. Іллічевський С. Акліматизовані деревні породи м. Полтави. Труды С.-Г. ботаніки. 1927. Т. I. Вип. 4. С. 147–153.
8. Кигим С. Л., Самородов В. М. На віковім шляху від альфи до омеги: Полтавському краєзнавчому музею виповнилось 120 років. Світ Довкілля. 2011. №20. С. 10–11.
9. Красовський В. «Парк Юрського періоду». Вісті Хорольщини. 2016. 1 липня. С. 1.
10. Літус О. Флоро-мозаїчні панно створюємо разом: авторські методичні рекомендації. Полтава, 2023. – 86 с.
11. Остудімов А. О. Особливості інтродукції гінкго дволопатевого в Україні. Інтродукція, селекція та захист рослин: Матеріали Другої Міжнародної наук. конф. (м. Донецьк, 6–8 жовтня 2000 р.). Т. 2. Донецьк, 2009. С. 29.
12. Самородов В. М., Байрак О. М. Особливості сучасного періоду інтродукції гінкго дволопатевого (*Ginkgo biloba* L.) на Полтавщині. Лікарські рослини: традиції та перспективи досліджень: матеріали III Міжнар. наук. конф. (Березоточа, 14–15 липня 2016 року). К.: ТОВ «ДІА», 2016. С. 79–84.
13. Шляхта І. М., Лисюк Р. М. Гінкго дволопатево – унікальне цілюще дерево. Квіти України. 2016. №6. С. 18–19.
14. Becker H. G. Ginkgo – Weltenbaum. Leipzig, 2003. 95 s.